

УДК 316.01"199/20":303.446

НАТАЛІЯ ЧЕРНИШ,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів)

Соціологія сьогодення: тенденції та перспективи розвитку

Анотація

У статті міститься спроба визначення етапів розвитку соціології в єдності її теоретичних засад та технологій соціологічних досліджень. Критеріями визначення обрано: по-перше, якісні зміни характеру соціології відповідно до соціокультурних реалій певного історичного періоду; по-друге, принцип зростання варіативності наукового знання взагалі та соціологічного знання зокрема. Виокремлено 4 етапи, починаючи від заснування соціології як самостійної академічної науки. Перший (і найдовший) етап можна вважати доглобалізаційним, другий — етапом доби розгортання глобалізаційних процесів, третій — етапом множинності глобалізацій, четвертий — етапом постглобалізаційного розвитку, який розпочався 2016 року і триває нині. Запропоновано 7 характеристик кожного етапу, які дають уявлення про дослідницькі пріоритети та "опуклість" наукових інтересів соціологів у його межах: характер соціології; визначальні риси; основні поняття; центральні теми; головні функції; домінуюча ознака; головні методи емпіричних досліджень. Це вможливило виокремлення низки тенденцій у розвитку сучасного соціологічного теоретизування і формуванні новітніх дослідницьких технологій.

Ситуації сьогодення притаманне у вираженні настроїв і відчуття завершення ери глобалізації, що, своєю чергою, вимагає відповідних рефлексій сучасних соціологів. В якості перспектив розвитку соціології у майбутньому вбачається зближення її посткласичної та постнекласичної метапарадигм на підставі соціологічного осмислення чотирьох революцій у природознавстві XX століття та кумуляції досягнень сучасних соціогуманітарних наук.

Ключові слова: соціологія сьогодення; етапи, тенденції, перспективи розвитку соціології; специфіка соціології постглобалізаційного розвитку, глобалізація, множинні глобалізації, субглобалізації

Людській натурі (зокрема й еству соціологів, бо вони ж таки також люди) притаманна глибоко вкорінена консервативність та інерційність мислення, усталеність поведінкових шаблонів і патернів. Нам усім хочеться стабільності, миру і спокою, але сучасний світ не надає нам таких можливостей; як ніколи раніше, він повсякденно і повсякчасно втручається в наше наукове і викладацьке життя і владно вимагає адекватної реакції. Соціологія — порівняно нова академічна наука, і це водночас і добре, і погано. Добре тому, що вона не відчуває тягаря багатотисячолітніх традицій, які так важко скинути з рамен в осмисленні радикально змінюваної сучасності; а погано тому, що постійні зміни компендіуму соціологічних знань, який ще вчора здавався усталеним і непохитним, породжують певну розгубленість перед численними когнітивними викликами і врешті-решт можуть спричинитися до появи стійкої відризи до своєї професії аж до прагнень від неї позбутися і змінити фах. Хочу заспокоїти своїх малодушних колег і втішити їх, бо багато інших професій незабаром взагалі перестане існувати, соціологія ж — вічна, як і саме людство, яке вона вивчає. Тож нумо до роботи і намагаймося не лише відчувати вітри змін, а й упіймати їх у свої вітрила і змусити рухати уперед наш соціологічний човен.

Питання про сучасну соціологію, тенденції змін у ній та перспективи розвитку соціологічного теоретизування і пов'язаних із ним методик емпіричних досліджень є нині центральними в нашій науковій і викладацькій роботі, у нашій діяльності в якості громадських соціологів. Але чи завжди ми встигаємо з осмисленням цих змін, трансформацій, модифікацій, гібридностей, чи спроможні вчасно відрефлексіювати їх застосовно до своєї наукової позиції та викладацької практики, чи здатні чітко побачити нові дослідницькі напрями поступу своєї науки, тенденції та перспективи на майбутнє? Тому хочу поділитися своїм досвідом роботи зі студентами магістерської програми та аспірантами кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, де викладаю на таких програмах нормативні навчальні дисципліни “Розвиток соціології як науки наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.” та “Тendenції розвитку сучасної соціології”. Спочатку я подаю свою класифікацію етапів розвитку соціології в узагальненому вигляді аж до сьогодні, бо без цього визначити тенденції та перспективи на майбутнє практично неможливо. Адже про тенденції не можна говорити без порівнянь і суто в загальному вияві їх; виокремлення їх можливе (в нашому випадку) через визначення певних етапів розвитку соціологічної науки та подальший компаративний аналіз їхнього змістового наповнення.

З приводу вирізнення етапів та періодів розвитку соціології давно точаться запеклі дискусії й лунають різноманітні думки. Існує багато спроб класифікації етапів розвитку соціологічної науки, здебільшого у закордонній соціологічній літературі. Це визначення часу існування “першої”, “другої” і “третьої” соціологій у працях Г.Зборовського [Зборовский, 2008], П.Штомпки [Штомпка, 2009], п'яти етапів еволюції соціології та відповідних доміантних типів теоретизування у публікаціях Д.Іванова [Иванов, 2013], трьох етапів у статтях О.Вікторова [Викторов, 2015] та ін. Відомі також напрацювання М.Буравого у справі виокремлення чотирьох чистих

типів соціології доби глобалізації [Буравой, 2009]. На жаль, у вітчизняній соціології здебільшого вирізнялися певні віхи в **історії** соціологічних вчень; значно менше праць такого роду існує стосовно перших декад ХХІ століття.

На мою думку, у розвитку соціологічної науки доцільно вирізняти чотири етапи, два з яких стосуються доби розгортання глобалізаційних процесів. Критеріями є, по-перше, якісні зміни характеру соціології відповідно до соціокультурних реалій певного історичного періоду і, по-друге, принцип зростання варіативності наукового знання Ж. Піаже, адаптований до соціології. Структурно кожен етап представлений сімома складниками, які я вважаю найважливішими для розуміння його специфіки:

- характер соціології відповідного часу;
- визначальні риси;
- основні поняття;
- центральні теми;
- головні функції;
- домінуюча ознака;
- головні методи емпіричних досліджень.

Метафорично можна уявити соціологію у вигляді квітки на довгому стеблі із чашечкою (внутрішнім наповненням), а також пелюстками, що символізують вихід соціології за межі свого традиційного предметного поля через так звані методологічні “повороти”, або “turns” (віяло спрямувань назовні), що утворюють ситуації між- і трансдисциплінарності. Живильним ґрунтом для зростання цієї квітки було спочатку суспільство, згодом людство як у його цілісності, та й у фрагментованому вигляді.

При цьому в описі змісту цих етапів я уникаю зайвої деталізації й виокремлюю лише найголовніше та найсуттєвіше, те, що в англійській називають “salient” (найопуклішим). Це, по-перше, не означає, що інших рис і характеристик, крім наведених, не існує; йдеться про те, що становить осердя того чи іншого етапу, про його осьові принципи. По-друге, така лаконічність на початку ознайомлення студентів та аспірантів із навчальним матеріалом вище зазначених дисциплін спонукає їх до розгортання в подальшому кожної складової та її деталізації вшир і вглиб. Наслідком цієї роботи є формулювання тенденцій розвитку сучасної соціологічної науки та перспектив на майбутнє. Самі ж тенденції увиразнюються через порівняння змісту і скерованості виокремлених етапів з їхнім наповненням. Так побудовано і цю мою статтю, яка, хоча й виглядає дещо схематично, втім, сподіваюся, дає певний матеріал для обговорення, обміну думками та висловлення моїми колегами їхніх поглядів.

Отже, **перший етап** розвитку соціології (від її появи та інституціоналізації і приблизно до 1985 року) характеризується загалом тим, що соціологія (навіть етимологічно) вважалася наукою про суспільство, а оскільки її творцями були представники розвинених країн Західної Європи, то це суспільство виглядало не просто як ідеал абстрактного суспільства, а й як ідеал суспільства західного типу в його територіальних і національно-державних кордонах. Її (тогочасної соціології) визначальними рисами були

європоцентризм, логоцентризм, моделі успішного висхідного розвитку і процвітання (знову ж таки за західними взірцями), ідея лінійного прогресу по висхідній від нижчих щаблів до вищих. Основним поняттям цього періоду було поняття “порядок”, а також підпорядковані йому поняття раціональності, інституту, контролю, соціалізації. Центральною темою в цей час була стабільність такого типу суспільства, і хоча в ньому існувала нерівність, вважалося, що вона може бути контрольованою (головно з боку держави й такими методами, як податкова політика, антимонопольне законодавство, соціальна допомога тощо). Серед головних функцій такої соціології виступали теоретико-пізнавальна, інформативно-описова, прогностична, а також функція соціального контролю. Домінантною ознакою соціології цього часу можна вважати цілісність її як дисципліни, хоча і з вирізненням декількох парадигм всередині неї, таких як структурна, інтерпретативна, інтегративна тощо. Головними методами були так звані тепер “ортодоксальні” кількісні та якісні (або, за виразом П.Штомпки, вербальні) методи (див. табл. 1). Образно кажучи, цей перший етап нагадує довге стебло, ближче до вершини обрамлене кількома листками.

Починаючи від останньої чверті ХХ століття настає доба розгортання потужних глобалізаційних процесів, що їх в соціології починають активно осмислювати приблизно з 1985 року, коли з’явилися перші три статті, в назві яких фігурувало слово “глобалізація”. Тож цей **другий етап**, на мою думку, розпочався саме тоді і тривав приблизно до 2002-го. Ці глобалізаційні процеси внесли якісні корективи й у розуміння характеру соціології, яка їх віддзеркалювала: відтоді її почали трактувати як науку про людство, що глобалізується. А позаяк соціологію цієї доби творили переважно західні соціологи (за виразом П.Бурдьє, представники інтелектуального інтернаціоналу вчених “багатої соціологічної Півночі”) й також за західним взірцем, то в їхніх уявленнях вона зводилася до переможної вестернізації (або американізації чи, ще вужче, макдональдизації, про що у своїх книжках так гарно написав Дж.Ритцер (докладніше див.: [Ritzer, 2008]), а в підґрунті її виявлялася теза про перемогу лібералізму, ринкової економіки та принципів демократії в усьому світі. Навіть у сфері культури, яка чинила найбільший опір глобалізаційним тискам, переможна хода глобалізації привела до неабиякого поширення саме глобальних взірців на західний лад, причому як елітних (так звана Давоська ділова культура, клубна культура інтелектуалів, культура яппі-інтернаціоналу), так і масового вжитку (масова поп-культура, побудована на англійській мові, продукції Голлівуда, переважно англійських піснях на музичних каналах телебачення і на хвилях ФМ-радіо, одязі (футболки) і взутті (кросівки) та, зрештою, на індустрії фаст-фуду, або швидкого харчування). Визначальними рисами цього другого етапу можна вважати західний гегемонізм, рефлексійність, панування моделей сталого розвитку, синтез лінійних і нелінійних уявлень про розвиток. На перший план висувається поняття “глобалізація”, і водночас з’являються характерні для цього перехідного періоду так звані (згідно з Дж.Урі) глобальні пари-гібриди понять: порядок — хаос, раціональність — ірраціональність, інститут — мережа, контроль — вибір, соціалізація — множинність ідентичностей, універсалізм — партикуляризм, ексклюзія — ін-

клюзія, сталість — плинність, глобальне — локальне тощо. Дж.Урі також вирізняє глобальні гібриди на межі з хаосом; це, на його думку, інформаційні системи, інтернет, глобальні мас-медіа, світові гроші, зміни клімату, небезпеки для здоров'я, соціальні протести й т.ін. [Урри, 2005: с. 139]. Центральними темами стають турбулентність і соціальні нерівності (матеріальні та нематеріальні), а також мобільності. До головних функцій цього часу відносять теоретико-пізнавальну, комунікативну та прогностичну. Домінантною ознакою стає мультипарадигмальність (внутрішня) соціології (що нагадує чашечку квітки з багатьма чашелистиками). З'являються такі методи соціологічних досліджень, які Р.Бероуз і М.Севідж називають методами-гібридами (mixed methods) (до прикладу, опитування через мережеві платформи в інтерактивному форматі чи обтрузивні методи, підлаштовані під діджитальні дані). В умовах швидкого поширення глобалізаційних процесів набувають подальшого розвитку компаративні методи; з легкої руки П.Штомпки стають популярними так звані невербальні методи (див. табл. 2).

Тобто не встигли соціологи усталити свою науку та її предметне поле, як з'явилася глобалізація, яка свій найбільший вплив спричинила саме на соціологію, бо з цією появою, як ще у 1995 році підкреслював Н.Смелзер, цій науці довелося переосмислювати майже все — від уявлень про свою науку в нових змінених умовах (якщо раніше це була наука про суспільство, то що тепер?) до застосовуваних дослідницьких технологій. А це поставило соціологів перед необхідністю з'ясовувати новий статус своєї науки, винаходити нові методології та методи порівняльного аналізу [Смелзер, 2003: с. 115]. Інший відомий соціолог, У.Бек також висловлював такого кшталту стурбованість і вважав, що соціологія доби глобалізації набуває нового значення як дослідження того, що означає людське життя у пастці, на яку перетворився світ. “Глобальність, — пише він, — віддзеркалює ту обставину, що віднині все, що відбувається на нашій планеті, не може бути зведеним до локально обмеженої події, що всі винаходи, перемоги та катастрофи стосуються всього світу і що ми повинні наше життя і наші дії, наші організації та інституції піддати реорієнтації й реорганізації відповідно з віссю “локальне — глобальне”” [Бек, 2001: с. 27].

Однак і час переможної ходи глобалізації по-західному виявився коротким, що змушує пригадати пригожинську “стрілу часу”. З 2002 року розпочинається, на мою думку, **третій етап розвитку соціології** — науки про глобальне людство, де поряд із глобалізацією по-західному (вестернізація) утверджується істернізація (як визнання сили проникнення локальних взірців східних культур на глобальний рівень) та інші різновиди соціокультурних утворень глобального характеру аж до альтернативних глобалізацій включно. Так народжувалась соціологія доби множинності глобалізацій. Чому саме 2002 рік? Тому що цього року вийшла друком колективна монографія “Багато глобалізацій” (“Many globalizations”) за редакцією П.Бергера і С.Гантингтона, де було зібрано та узагальнено результати соціологічних досліджень глобалізаційних впливів на розвиток культур 10 країн світу (див.: [Многоликая глобализация, 2004]). Якщо до оприлюднення цієї книжки П.Бергер, наприклад, вважав, що глобалізація і вестернізація — це

практично одне й те саме і що головними глобалізаторами у світі є американці, то після опрацювання отриманих даних з різних країн і континентів з'ясувалося, що це не так і що, наприклад, східні країни із "сильними культурами" здатні не тільки чинити опір глобалізаційним тискам з боку західних країн, а й бути країнами-емітерами, тобто виробниками такої продукції й таких духовних впливів, які, проникаючи на світові ринки, стають глобальними. Відтак визначальними рисами цього етапу можна вважати відмову від центримів, радикальну рефлексійність, поширення моделей типу нелінійної соціокультурної динаміки та циклічно-хвильових уявлень про розвиток. Головним поняттям стає термін "глобалізації" (у множині), а також поняття альтернативних глобалізацій (як глобальних культурних рухів, за П.Бергером [Бергер, 2004: с. 19]), глокалізації, нових типів раціональності (рефлексивність — М.Арчер; гавернментальність — М.Фуко; макдональдизація, але вже в сенсі принципів організації та діяльності "швидкого харчування", або "fast food", які згодом лягли в підґрунтя усіх інших "fast" — від "швидкої освіти" й аж до "швидкого кохання" — Дж.Ритцер; іграїзація — С.Кравченко; докладніше див.: [Кравченко, 2010: с. 21]), уяви і чутливості, глобальних складностей, глобальних інтегральних мереж, віртуальної реальності. Дж.Урі запроваджує до наукового обігу цього часу поняття глобальних флюїдів як частково структурованих мереж і мережевих потоків, а також нового епохалізму, нового катастрофізму, нового універсалізму [Урри, 2012]. Центральними темами стають плінність, складні соціальні нерівності переважно нематеріального характеру (в тому числі мобільні, мережеві тощо) і складні соціальні мобільності (в тому числі віртуальні, мережеві неструктуровані, за межами простору і часу тощо). З приводу функцій соціології цього часу розпочинають свою дискусію П.Бурдьє (згодом підтриманий П.Штомпкою) [Штомпка, 2012], з одного боку, і М.Буравой [Буравой, 2009] — з іншого. Перші вважали, що головною функцією соціології сьогодення продовжує бути теоретико-пізнавальна (розуміти складну світову систему — людство в його різноманітності та складності), а другий, навпаки, що нею має бути практично-перетворювальна (тобто функція соціальних перетворень глобалізованого соціуму). Дістає дедалі більшого поширення прогностична функція на підставі розвитку соціологічної уяви та чутливості. Домінантною ознакою соціології у цей час (2002–2016) можна вважати методологічні повороти ("turns") у соціології з виходом на міждисциплінарність та дедалі більший потяг до метатеоретизування в її межах (якщо продовжити метафору із квіткою, то це пелюстки, що ростуть із чашечки чи квітколожа). З 2008 року розпочинається історія Big Data Processing — запровадження новітніх методів опрацювання наборів інформації настільки великих розмірів, що традиційні способи та підходи вже не можуть далі бути застосованими. Посилюються кроскультурні методи й дослідження (Світове дослідження цінностей, Європейське соціальне дослідження [Головаха, 2014]), збільшуються обсяги використання методів "третьої соціології" П.Штомпки (див. табл. 3).

Але вже 2016 року сталися події, які змушують розпочинати з цього року відлік якісно нового етапу розвитку соціології; це насамперед перемога Д.Трампа на виборах президента США. Він ухопив (можливо, інтуї-

тивно) ті явища антиглобалістської скерованості, які довгий час приховано нуртували в середовищі американців — переважно представників середнього класу з глибинки, які внаслідок розгортання глобалізаційних процесів втрачали роботу та соціальний статус, були нездатними відповідати підвищеним вимогам або перенавчатися, опановувати нові професії, ставати мобільними тощо. Для цих верств характерними були сподівання на такого президента, який зможе навести лад у самій Америці, повернути туди виробництва, свого часу вивезені за кордон через можливість використання дешевшої робочої сили та розташованих біля неї покладів корисних копалин, відновити у самих США роботу неперспективних галузей (пов'язаних, до прикладу, із видобуванням вугілля) і відмовитися від захисту довкілля, перестати оплачувати величезні зовнішні видатки на утримання міжнародних союзів та організацій і повернути ці кошти американцям, заборонити в'їзд емігрантів, побудувати стіну на кордоні з Мексикою і брати на роботу першою чергою громадян Сполучених Штатів тощо. Гасло Трампа “Америка передусім!” (“America first!”) напрочуд точно віддзеркалило сподівання багатьох виборців, що належали до мовчазної більшості й мали свої претензії до глобалізації. І те, що ці сподівання мали виразно окреслене антиглобалізаційне спрямування та походили з найбільш багатой і технологічно розвиненої країни світу, мало неабиякий вплив на появу загального відчуття зжитості глобалізації, на формування надії, що гору беруть тепер національні інтереси, а єдиний дотепер центр ваги (США) зазнає дифузії, а його лідер відмовляється від ролі очільника глобалізаційних процесів у всьому світі. Такі настрої і таке бачення домінували на липневому (2017 року) саміті великої двадцятки (G-20) у Гамбурзі, де, як вважають аналітики, були накреслені перші обриси нового світового порядку без лідерів, з багатьма мінливими альянсами та численними локальними протистояннями, які перетворюють світ на арену конкурвальних регіональних сил [Немировський, 2017].

Цей **четвертий етап** (з 2016 року) вкотре змінює уявлення про соціологію, в якій зростає усвідомлення як завершення ери глобалізації, що сягнула свого апогею, так і переходу до нової конфігурації трендів сучасності, в яких починають перемагати постглобалізаційні за характером віяння. Найбільше для мене питання — як назвати цей етап? Виразно артикульованих та аргументованих пропозицій у цьому сенсі мені знайти не вдалося (хоча вони, мабуть, існують).

Утім, у щойно оприлюдненій колективній монографії моїх київських колег “Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики” (2017) за редакцією С.Макеєва та С.Оксамитної знаходимо важливе положення про альтернативні проекти майбутнього для окремих країн із вибором ними позитивної неглобалізаційної еволюції [Стан сингулярності, 2017: с. 6].

Зрештою, із цим твердженням можна було б погодитися, але мені здається, що у XXI столітті глобалізаційні та неглобалізаційні процеси тісно переплелися і що стосовно них не варто вживати вирази, що їх відокремлюють чи протиставляють; ідеться радше не про цілковиту заміну одних таких процесів іншими, а про **центральність** певної характеристики та відступ у

тінь іншої. Тому мені більше імponує позиція Д.Бела, висловлена ним свого часу стосовно назв і співвідношення визначених ним трьох типів суспільств: доіндустріального, індустріального і постіндустріального. Він вважає, що жодне з них не передбачає цілковитої руйнації попереднього типу або якогось визначального сектору (первинного — виробництва аграрної продукції, вторинного — виробництва товарів, третинного — виробництва послуг) в якомусь із цих трьох типів суспільств: до прикладу, в індустріальному типі суспільств аграрний сектор продовжує успішно існувати поряд із сектором промислового виробництва і сектором виробництва послуг, але центральності в такому суспільстві набуває другий сектор. У постіндустріальному типі суспільств, навпаки, центральне місце посідає третинний сектор (виробництво послуг) за одночасного існування перших двох секторів, які втратили в ньому свою “опуклість” і змінили наповнення — якісне і кількісне. Д.Бел пише: “Постіндустріальні тенденції не заступають колишні суспільні форми як ... стадії людської еволюції. Вони часто співіснують... і тим самим ускладнюють суспільство та природу його соціальної структури” [Белл, 2004: с. six]. Важко погодитися, що нині існують країни, абсолютно ізольовані від процесів глобалізації; інша річ, що в одних країнах прояви і впливи глобалізації є більш потужними і визначальними, ніж в інших, а всередині окремих суспільств побутує різна конфігурація елементів глобального і локального характеру. Щодо нашого випадку, то, мабуть, має місце (як і в аналогічних міркуваннях Бела) співіснування глобалізаційних та неглобалізаційного штибу утворень, процесів і явищ, але їхня архітектоніка та центральність у кожній країні різняться.

Відповідно до цього соціологія четвертого етапу уявляється нині наукою про постглобалізаційний (якщо йти за логікою Д.Бела) розвиток суспільств, сконцентрованих довкола декількох регіональних стрижнів, більшість із яких тепер не є західного походження. Якщо ж використовувати логіку П.Бергера, то можна вживати інший варіант: це наука про субглобалізації, тобто явища, що мають радше регіональний, ніж глобальний розмах [Бергер, 2004: с. 22]. Що ж до мене, то мені більш імponує третій варіант означення сучасної соціології як науки про фрагментоване людство. Звичайно, глобалізаційні тиски продовжують існувати й сьогодні, але водночас увиразнився поворот до центральності процесів постглобалізаційного спрямування. Відмова США від ролі світового лідера у виступах Д.Трампа, редукація (Brexit) та наступна реконфігурація ЄС, пожвавлення правого радикалізму у Франції та посилення позицій М. ле Пен, проходження до бундестагу ФРН партії “Альтернатива для Німеччини”, зміцнення позицій Китаю (а останнім часом також Індії), успіхи африканських країн тощо — все це породжує такий мультирегіоналізм і живлять нові сюжети для соціології сьогодення. До її визначальних рис із певною часткою ризику можна віднести реактивну рефлексійність (або, за іншими висловами, критичну нелінійну рефлексію чи подвійну рефлексійність у сенсі рефлексивності об’єктивних структур та людської рефлексійності), а також множинність моделей розвитку із різним співвідношенням екзогенних і ендогенних чинників, моделі глобальних саморегульованих систем з емерджентними характеристиками, опонентні уявлення про розвиток залежно від регіональної специ-

фіки. Серед основних понять виокремлю поняття субглобалізацій (у множині) та, почасти, європеїзації, серед інших — новий світовий порядок з відсутністю єдиної країни-лідера та з кількома регіональними центрами; обмежений регіональними рамками універсалізм vs сингулярність; лімінальність, емерджентність; нова влада з головуванням декількох провідних ІТ-компаній (з 10 найбільших і найбагатших компаній світу 9 працюють у сфері ІТ та розширюють свої межі за рахунок поглинання активів і ресурсів компаній з інших сфер [Курц, 2017]) та перехід від ІТ до DT (тобто від інформаційних до цифрових технологій) і пов'язане з цим поняття діджиталізації; доповнена реальність, а також ізоляціонізм, протекціонізм, популізм, автономність, націоналізм і т.ін. В числі центральних тем можна назвати гіпердинамію чи гіперергію; продовжують залишатися центральними модифіковані й регіонально забарвлені нерівності та мобільності (до прикладу, зростання ексклюзії серед багатіїв західного світу; швидка дифузія нерівності в бідних країнах; нерівномірна поширеність цифрової нерівності; обмежена інклюзія в посткомуністичних країнах тощо). Головною функцією соціології впевнено залишається теоретико-пізнавальна, а домінантними ознаками — трансдисциплінарність та відповідне метатеоретизування вищого рівня, а також пошук валідних теорій для нового регіоналізму, який лише розпочинається (наприклад, напрацювання у галузі євроконцептів). Трансдисциплінарність та метатеоретизування сьогодні багато в чому спираються на досягнення природничих наук, передусім чотирьох революцій ХХ століття (революція А.Айнштейна і теорія ймовірності, революція Н.Бора і В.Гайзенберга та квантова механіка, революція Дж.Чу із синтезом двох перших із квантовими та релятивістськими аспектами субатомної матерії та революція кінця ХХ століття з конформною теорією поля і теорією “бутс трапу”; докладніше див.: [Амбарова, Зборовский, 2015]). Відбувається швидке розростання технологій та методів досліджень, примітною особливістю якого є поєднання зусиль айтїшників і соціологів, виокремлення у складі Big Data трьох спеціалізованих напрямів — Fast Data, Big Analytics, Deep Insight, кожен зі своєю складною внутрішньою структурою (до прикладу, всередині Big Analytics відбувається стрімке зростання ваги та значущості предиктивної й реквізитивної аналітики (про що у своєму виступі на ІТ Arena у вересні 2017 року у Львові розповів Александер Нікс — керівник CEO Cambridge Analytica, яка багато в чому забезпечила перемогу Д.Трампа у США [Юрасов, 2017])). Водночас не слід надмірно, аж до стану квантофренії, захоплюватися модифікованими на сучасний лад кількісними дослідженнями та “великими даними”; Н.Костенко слушно звертає увагу вітчизняної соціологічної спільноти на значення і можливості постякісних досліджень [Костенко, 2017] (див. табл. 4).

Такими мені бачаться чотири етапи розвитку соціології та її теперішній стан. Щодо останнього, то варто зауважити, що більшість соціологів ще продовжує за інерцією мислити в термінах глобалізації, навіть найкращі: зокрема, дві праці останнього часу метра соціології Е.Гіденса у співавторстві з Д.Сатоном в якості теми-лідера сучасної соціологічної науки називають саме глобалізацію [Giddens, Sutton, 2013; Giddens, Sutton, 2014]. Але вік глобалізації виявився закоротким порівняно із часом існування індустріаль-

ного і постіндустріального типів суспільства та соціології як науки про суспільство; вітри сьогодення змінили свій напрямок і почали руйнувати саму ідею глобалізації; на наших очах формується новий стан людства, де співіснують колишні доцентрові й теперішні відцентрові тенденції, до того ж останні виявляють нині свою більшу енергетичну дію. Відтак знову постає питання про те, що таке соціологія, що тепер має вивчати ця наука, а односторонньої відповіді наразі ще немає. Невизначеність соціології загрожує перетворитися на її іманентний стан, що однаково шкодить і її статусу як науки, і намірам молоді нею займатися.

Що ж до **тенденцій**, то їх можна тепер визначити відповідно до змістової наповненості зазначених вище етапів. До них з певною часткою умовності можна віднести такі:

- тенденція до стрімкого розширення кордонів соціології, її об'єкта і предмета з виходом за межі її традиційних сфер досліджень (особистість, група, суспільство, людство) та введення до зони соціологічних рефлексій феноменів штучної або не досліджуваної раніше реальності (віртуальної, доповненої, штучного інтелекту тощо);
- зумовлена цим тенденція розвитку і плекання багатомірної і багатифункційної соціологічної рефлексійності гібридного характеру, здатної продукувати концепти і моделі складних саморегульованих систем глобального, регіонального і локального масштабу з віялом варіативних можливостей їхньої реалізації та втілення у соціальній практиці;
- тенденція переходу від між- до трансдисциплінарності (як у переважній версії збереження дисциплінарних кордонів, так і у версії створення нових наук з ініціативи та за пріоритетної участі соціології, хоча, як на мене, питання дисциплінарного позиціонування мають меншу вартість), а також до появи відповідного вищого типу метатеоретизування на засадах трансдисциплінарного синкретизму (позбавленого зайвої еkleктики) та холістського мислення;
- тенденція до зростання ваги та значення концептуалізації регіональних проектів розвитку (в тому числі й насамперед євроконцептів) і проблем співіснування локальних, глокальних, глобальних, неглобальних і постглобальних процесів та явищ;
- тенденція радикального ускладнення поняттєво-категоріального апарату зі зростанням у ньому питомої ваги термінів-гібридів з обсягу соціальних, гуманітарних, технічних і природничих наук, із синтезуванням понять посткласичної та постнекласичної соціології;
- тенденція перенесення дослідницької уваги соціологів від переважно статичних до здебільшого динамічних і навіть реактивних трансформацій та перетворень соціуму;
- тенденція зростання ваги та значення досліджень соціальних нерівностей складного (і переважно нематеріалістичного) кшталту, що породжує зосередження на нових виявах таких нерівностей у вигляді соціальної напруженості, на появі та проявах нового типу конфліктів із приводу опозитних інтересів та цінностей;

- тенденція зростання значення теоретико-пізнавальної функції соціології сьогодення в умовах гіперергії (чи гіпердинамії) та реактивних соціальних змін, а також гуманістичної функції через зростання дегуманізації, що викликано домінантною роллю запровадження нових технологій часто без участі людини чи нехтуванням її інтересами та прагненнями;
- тенденція до урізноманітнення методів і технологій соціологічних досліджень з використанням синтезованих та модифікованих кількісно-якісних методик та методичних прийомів з інших наук, що в сукупності здатне забезпечити швидкі й відчутні соціальні результати;
- тенденція до переходу від вербальних і невербальних методів соціологічних досліджень до використання цифрових технологій та ін.

Напрямами для соціології сьогодення **перспективами** на майбутнє вважаю: (1) зближення її посткласичної та постнекласичної метапарадигм у трактуванні швидко змінюваної соціокультурної реальності (про ці метапарадигми докладніше див.: [Зборовский, 2008]) та (2) врахування здобутків методологічних поворотів останнього часу, а також (3) соціологічне осмислення соціальних наслідків чотирьох революцій у природознавстві ХХ ст. і кумуляція напрацювань сучасних соціогуманітарних наук.

Все це має безпосереднє значення для сучасної вітчизняної соціології, завданнями якої є врахування світових тенденцій у галузі соціологічного теоретизування, аплікації їх на український ґрунт, використання новітніх дослідницьких технологій з метою концептуалізації соціокультурних модифікацій українського суспільства та досягнутого ним стану, а також нагальна потреба в усвідомленні перспектив розвитку української соціологічної науки. Наприкінці хочу запросити до дискусії з приводу викладеного вище своїх українських колеґ-соціолоґів, а також віддати належне тим із них, хто активно працює в окресленому просторі в ці нелегкі для нашого суспільства та нашої науки часи. Це насамперед ініціатори входження вітчизняних соціолоґів до числа організаторів та упорядників міжнародних опитувань (Європейського, а згодом і Світового дослідження цінностей та Європейського соціального дослідження, де нарешті з'явилася й Україна) В.Паніотто, Є.Головаха, А.Горбачик, О.Балакірева, а також очільники авторського колективу згадуваної вище монографії “Стан сингулярності” С.Макеев та С.Оксамитна, автори праць і статей: про нові соціальні нерівності — В.Бакіров, О.Куценко, Л.Сокурянська [Нові нерівності — нові конфлікти, 2017]; про методологічну травму в соціологічних полях України — Ю. Яковенко [Яковенко, 2017], про історичні витоки й сучасні трансформації соціології — П.Кутуєв [Кутуєв, 2009; 2012], про соціологічне метатеоретизування — В.Пилипенко [Пилипенко, 2017], про новий поділ на регіони світу і євроконцепти — Ю. Чернецький [Чернецький, 2017] та ін. Великий поштовх розвитку методів соціологічних досліджень надають матеріали, присвячені ювілеям наших колеґ В.Паніотто [Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні, 2017] і М.Чурилова [Круглий стіл “Ви-

біркові соціологічні дослідження в Україні...”, 2017]. Але попереду ще багато роботи...

Таблиця 1

**Етап 1. Соціологія до глобалізації
(до 1985 року)**

1	Характер соціології	Соціологія як наука про суспільство (західного типу)
2	Визначальні риси	Європоцентризм Логоцентризм Моделі успішного розвитку і процвітання Ідея лінійного прогресу
3	Основні поняття	Порядок Раціональність Інститут Контроль Соціалізація
4	Центральні теми	Стабільність Контрольована нерівність
5	Головні функції	Теоретико-пізнавальна Інформаційно-описова Прогностична Функція соціального контролю
6	Домінантна ознака	Цілісність соціології / соціологія як “монолітна дисципліна”
7	Головні методи	“Ортодоксальні”: кількісні та якісні (вербальні)

Таблиця 2

**Етап 2. Соціологія доби розгортання глобалізаційних процесів
(1985–2002 роки)**

1	Характер соціології	Соціологія як наука про людство, що глобалізується (за західним взірцем: вестернізація / американізація / макдональдизація)
2	Визначальні риси	Західний гегемонізм Рефлексивність Моделі стійкого розвитку Синтез лінійних та нелінійних уявлень про висхідний розвиток
3	Основні поняття	Глобалізація Глобальні гібриди (Джон Урі): Порядок — хаос Рациональність — ірраціональність Інститут — мережа Контроль — вибір Соціалізація — множинність ідентичностей Універсализм — партикуляризм Ексклюзія — інкльюзія Сталість — зміни Глобальні гібриди на межі з хаосом (Джон Урі): Інформаційні системи Інтернет Глобальні мас-медіа Світові гроші Зміни клімату Небезпеки для здоров'я Соціальні протести
4	Центральні теми	Турбулентність Соціальні нерівності (матеріального і нематеріального характеру) Мобільності
5	Головні функції	Теоретико-пізнавальна Інформаційно-комунікативна Прогностична
6	Домінантна ознака	Мультипарадигмальність (всередині самої соціології) Соціологічне метатеоретизування
7	Головні методи	Методи-гібриди (Роджер Бероуз і Майк Севідж): Синтезовані / Mixed methods (наприклад, опитування через мережеві платформи в інтерактивному форматі чи необтрузивні методи, підлаштовані під діджитальні дані) Компаративні методи Методи “третьої соціології” (Пьотр Штомпка): Невербальні методи

**Етап 3. Соціологія доби множинності глобалізацій
(2002–2016 роки)**

1	Характер соціології	Соціологія як наука про глобалізоване людство (<i>різновиди глобалізацій: вестернізація, істернізація, альтернативні глобалізації</i>)
2	Визначальні риси	Відмова від центризмів Радикальна рефлексійність Циклічно-хвильові уявлення про розвиток Нелінійна соціокультурна динаміка (<i>Сергій Кравченко</i>)
3	Основні поняття	Глобалізація Глокальність Світовий порядок Нові типи раціональностей (<i>рефлексивність — Маргарет Арчер; гавернментальність — Мішель Фуко; макдональдизація — Джордж Ритцер; ізраїзація — Сергій Кравченко</i>) Уява і чутливість Глобальні складності Глобальні інтегральні мережі Віртуальна реальність Глобальні флюїди (<i>як частково структуровані мережі та мережеві потоки — Джон Урі</i>) Новий епохалізм та новий катастрофізм (<i>Джон Урі</i>) Новий універсалізм
4	Центральні теми	Плинність Складні соціокультурні нерівності (<i>переважно нематеріального / культурницького характеру, в тому числі мобільні, мережеві тощо</i>) Складні соціальні мобільності (<i>в тому числі віртуальні, мережеві неструктуровані, за межами простору і часу та ін.</i>)
5	Головні функції	Теоретико-пізнавальна vs практично-перетворювальна (<i>Пьотр Штомпка vs Майкл Буравой</i>): соціологія як наука або соціологія як дія Прогностична (<i>соціологічна уява</i>)
6	Домінантна ознака	Повороти (turns) за межі соціології Міждисциплінарність та метатеоретизування в її кордонах
7	Головні методи	Big Data; Data Mining Knowledge Discovery in Databases (<i>KDD, або метод здобування знань із баз даних, що включає кластерний аналіз, дерева рішень, афінитивний аналіз, регресивний аналіз, нейронні мережі тощо</i>) Unmatched Count Technique (<i>UCT, або техніка непарних чисел для сензитивних питань</i>) Техніки краудсорсингу для генерування додаткових даних (<i>Луїс фон Ан, Джеф Гау</i>) Кроскультурні методи Методи “третьої соціології” (<i>невербальні візуальні типу фотографії, соціальної іконографії тощо</i>) Соціологічні тести

Таблиця 4

**Етап 4. Соціологія постглобалізаційної доби
(від 2016 року)**

1	Характер соціології	Соціологія як наука про: – постглобалізаційний розвиток (за логікою Д.Бела); – субглобалізації (за логікою П.Бергера); – фрагментоване людство ; – ???
2	Визначальні риси	Реактивна рефлексійність / критична нелінійна рефлексія / подвійна рефлексійність Моделі глобальних саморегульованих систем з емерджентними характеристиками Множинність моделей розвитку з різним співвідношенням ендо- та екзогенних чинників Опонентні уявлення про розвиток залежно від регіональної специфіки
3	Основні поняття	Субглобалізації Новий світовий порядок з кількома регіональними центрами Новий регіоналізм Нова влада (ІТ), діджиталізація, доповнена реальність Ізоляціонізм Автономність Протекціонізм Націоналізм Популізм Регіональний універсалізм vs сингулярність Емерджентність Лімінальність
4	Центральні теми	Реактивність ??? Гіпердинамія ??? Гіперергія ??? Регіонально забарвлені нерівності та мобільності
5	Головні функції	Теоретико-пізнавальна Гуманістична Критична
6	Домінантна ознака	Трансдисциплінарність і метатеоретизування вищого рівня Пошук теорій для нового регіоналізму (до прикладу, <i>евроконцептів</i>)
7	Головні методи	Fast Data, Big Analytics, Deep Insight як внутрішні складові Big Data (а в межах Big Analytics – описова, предиктивна і реквізитивна аналітика) Постякісні дослідження

Джерела

Абрамова П.А. На перекрестке естественно-научного и социологического знания: опыт исследования одной проблемы / П.А. Абрамова, Г.Е. Зборовский // Социологические исследования. – 2015. – № 9. – С. 14–21.

Бакіров В. Big Data як інструмент соціологічного дослідження / В. Бакіров, Г. Жолткевич // *Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні: історія та сучасні проблеми. До 70-річчя Володимира Паніотто* : зб. ст. за матеріалами конф., 22 січня 2017 р., м. Київ / за наук. ред. В.С. Бакірова, Є.І. Головахи. — К. : Ін-т соціології НАН України, Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2017. — С. 28–34.

Белл Д. Предисловие к русскому изданию 1999 года / Белл Д. // Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. — М. : Академия, 2004. — С. LXXXV–CXLIV.

Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию / Бек У. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.

Бергер П. Введение. Культурная динамика глобализации / П. Бергер // *Многоликая глобализация* / под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. — М. : Аспект Пресс, 2004. — С. 8–23.

Буравой М. Комментарий: за глобальную социологию низших слоев? / М. Буравой // *Социологические исследования*. — 2009. — № 4. — С. 14–20.

Буравой М. Что делать? Тезисы о деградации социального бытия в глобализирующемся мире / М. Буравой // *Социологические исследования*. — 2009. — № 4. — С. 3–9.

Викторов А.Ш. Поворот к неравенству в мире как вызов глобальной социологии / А.Ш. Викторов // *Социологические исследования*. — 2015. — № 2. — С. 21–40.

Головаха Є.І. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005–2007–2009–2011–2013 / Є.І. Головаха, А.П. Горбачик. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. — 96 с.

Горбачик А. Методологія та методи соціологічних досліджень під впливом “великих даних” / А. Горбачик // *Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні: історія та сучасні проблеми. До 70-річчя Володимира Паніотто* : зб. ст. за матеріалами конф., 22 січня 2017 р., м. Київ / за наук. ред. В.С. Бакірова та Є.І. Головахи. — К. : Ін-т соціології НАН України, Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2017. — С. 58–61.

Зборовский Г.Е. Метaparадигмальная модель теоретической социологии / Г.Е. Зборовский // *Социологические исследования*. — 2008. — № 4. — С. 3–21.

Иванов Д.В. Этапы эволюции социологии и доминантные типы теоретизирования / Д.В. Иванов // *Социологические исследования*. — 2013. — № 9. — С. 3–13.

Костенко Н. Якісна перспектива в арт-форматі / Н. Костенко // *Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні: історія та сучасні проблеми. До 70-річчя Володимира Паніотто* : зб. ст. за матеріалами конф., 22 січня 2017 р., м. Київ / за наук. ред. В.С. Бакірова та Є.І. Головахи. — К. : Ін-т соціології НАН України, Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2017. — С. 77–81.

Кравченко С.А. Динамика современных социальных реалий: инновационные подходы / С.А. Кравченко // *Социологические исследования*. — 2010. — № 10. — С. 14–25.

Круглий стіл “Вибіркові соціологічні дослідження в Україні: історія та сучасні проблеми. До 70-річчя Миколи Чурилова” // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. — 2017. — № 3. — С. 174–182.

Куриц Мордехай. Информационные технологии вызывают возрастание неравенства [Электронный ресурс] / Куриц Мордехай. — Режим доступа : https://www.liga.net/opinion/351853_informatsionnye-tekhnologii-vyzyvayut-rost-neravenstva.htm. (s.a)

Кутуев П. Соціологія: історичні витоки та сучасні трансформації / П. Кутуев // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. — 2009. — № 3. — С. 183–197.

Кутуев П. Соціальна реальність і трансформації ХХ століття: між концепціями та утопіями / П. Кутуев // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. — 2012. — № 3. — С. 68–76.

Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні: історія та сучасні проблеми. До 70-річчя Володимира Паніотто : зб. ст. за матеріалами конф., 22 січня, м. Київ / за наук. ред. В.С. Бакірова та Є.І. Головахи. — К. : Ін-т соціології НАН України, Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2017. — 208 с.

Многоликая глобализация / под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 379 с.

Немировський Б. Саміт G20: Світ без лідерів [Електронний ресурс] / Б. Немировський. — Режим доступу : <https://www.glavkom.ua/publications/samit-g20-svit-bez-lideriv-424864.html>. (s.a.)

Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання. Тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України. Харків, 12–13 жовтня 2017 р. — Харків : САУ : Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2017. — 516 с.

Паніотто В. Методи опитувань в Україні: історія та сучасні проблеми / В. Паніотто // Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні: історія та сучасні проблеми. До 70-річчя Володимира Паніотто : зб. ст. за матеріалами конф., 22 січня 2017 р., м. Київ / за наук. ред. В.С. Бакірова та Є.І. Головахи. — К. : Ін-т соціології НАН України, Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2017. — С. 12–27.

Пилипенко В. Метатеоретизування в соціології: особливості, типи та напрями / В. Пилипенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2017. — № 2. — С. 59–76.

Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. — К. : НаУКМА, 2017. — 180 с.

Смелзер Н. Проблеми соціології. Георг-Зімельівські лекції, 1995 / Смелзер Н. — Львів : Кальварія, 2003. — 128 с.

Урри Д. Взгляд туриста и глобализация / Д. Урри // Массовая культура: современные западные исследования. — М. : Прагматика Культуры, 2005. — С. 136–152.

Урри Д. Мобильности / Урри Д. — М. : Праксис, 2012. — 576 с.

Урри Д. Социология за пределами обществ. Виды мобильности для XXI столетия / Урри Д. — М. : Высш. шк. экономики, 2012. — 336 с.

Штомпка П. Десять тез про статус соціології в нерівному світі / П. Штомпка // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2012. — № 3. — С. 8–9. — (Серія : Соціологія).

Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии / П. Штомпка // Социологические исследования. — 2009. — № 8. — С. 3–13.

Юрасов С. Дата-аналитик Трампа: почему наши выборы — прошлый век [Электронный ресурс] / Юрасов С. — Режим доступа : www.biz.liga.net/all/intervyu/3711533-data-analitik-trampa-pochemu-nashi-vybory-proshlyi-vek/html.

Яковенко Ю.І. Методологічна травма в соціологічних полях України (рукопис; статтю буде оприлюднено у спеціальному Віснику Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, присвяченому III Конгресу САУ 12–13 жовтня 2017 р.). (s.a.)

Chernetskiy Y.O. From the 30 to the 40 primary political and economic regions of the world and global Europe concepts & conceptions [Electronic resource]. — Access mode : www.newssky.com.ua/from-the-30-to-the-40-primary-political-economic-regions-of-the-world-and-global-europe-concept&conceptions/html. (s.a.)

Giddens A. Sociology / A. Giddens, Ph.W. Sutton. — 7th ed. — L. : Polity Press, 2013. — 1182 p.

Giddens F. Essential Concepts in Sociology / A. Giddens, Ph.W. Sutton. — Polity Press, 2014. — 223 p.

Ritzer G. The McDonaldization of Society 5 / Ritzer G. — Los Angeles–London–New Delhi–Singapore : Pine Forge Press, 2008. — 287 p.